

همایش علمی-پژوهشی مطالعات علمی علوم انسانی در جهان اسلام

نهاد برگزار کننده همایش: موسسه قانون یار

((با همکاری و حمایت معنوی دانشگاه فرهنگیان، آموزش و پرورش، بنیاد شهید و امور ایثارگران، سازمان ارشاد اسلامی، سازمان شهرداری (استان کرمانشاه) مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (استان تهران) و ...))
سر دبیر علمی و مسئول برگزاری همایش: دکتر بهنام اسدی (نماینده مقالات در ۸ پایگاه ملی و بین المللی)
تاریخ برگزاری همایش: ۱۱ اسفند ۱۴۰۱ شماره مقاله: ۱۲/۰۵۰۲ رده بندی کنگره: ب ۲۱/۷۶۴۱۰

نگاهی به اقدامات جوامع بین المللی

در خصوص منع استفاده از سلاح های هسته ای

آریا عزیزی

پژوهشگر و مولف کتب حقوقی

چکیده

سلاح های هسته ای از مخرب ترین ابزارهای نظامی در جهان معاصر به شمار می روند که آثار استفاده از آنها صرفاً به میدان نبرد محدود نمی شود، بلکه می تواند حیات انسان، محیط زیست، سلامت نسل های آینده و صلح و امنیت بین المللی را با تهدیدی گسترده مواجه سازد. از زمان استفاده از سلاح های اتمی در هیروشیما و ناگازاکی، جامعه بین المللی تلاش های متعددی را برای کنترل، محدودسازی، عدم اشاعه، ممنوعیت آزمایش و در نهایت حذف این سلاح ها دنبال کرده است. این تلاش ها ابتدا در قالب اقدامات سازمان ملل متحد برای کنترل انرژی اتمی و حذف سلاح های اتمی از زرادخانه های ملی آغاز شد و سپس با تصویب معاهده منع گسترش سلاح های هسته ای، ایجاد نظام پادمان های آژانس بین المللی انرژی اتمی، معاهده منع جامع آزمایش های هسته ای، ایجاد مناطق عاری از سلاح هسته ای و سرانجام تصویب معاهده منع سلاح های هسته ای توسعه یافت. هدف مقاله حاضر بررسی مهم ترین اقدامات جامعه بین المللی در

واژگان کلیدی: سلاح هسته‌ای، خلع سلاح هسته‌ای، منع استفاده، عدم اشاعه، سازمان ملل متحد، معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای، معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای

۱. مقدمه

ظهور سلاح‌های هسته‌ای یکی از مهم‌ترین تحولات نظامی و امنیتی قرن بیستم بود. نخستین استفاده جنگی از این سلاح‌ها در سال ۱۹۴۵، ابعاد جدیدی از ویرانگری جنگ را آشکار کرد و موجب شد مسئله کنترل بین‌المللی انرژی هسته‌ای و جلوگیری از دستیابی دولت‌ها به سلاح‌های هسته‌ای به یکی از موضوعات پایدار حقوق بین‌الملل و روابط بین‌الملل تبدیل شود. از همان سال‌های نخست پس از جنگ جهانی دوم، این نگرانی شکل گرفت که ادامه رقابت هسته‌ای میان دولت‌ها می‌تواند پیامدهایی بسیار فراتر از یک درگیری نظامی معمولی ایجاد کند. اقدامات اولیه جامعه بین‌المللی در این زمینه از طریق سازمان ملل متحد شکل گرفت. مجمع عمومی سازمان ملل متحد در نخستین قطعنامه خود در ۲۴ ژانویه ۱۹۴۶، کمیسیونی را برای بررسی مسائل ناشی از کشف انرژی اتمی ایجاد کرد. در همین چارچوب، موضوع کنترل انرژی اتمی، حذف سلاح‌های اتمی از تسلیحات ملی و ایجاد نظام بازرسی بین‌المللی مورد توجه قرار گرفت.

با گذشت زمان، رویکرد جامعه بین‌المللی از تلاش برای کنترل عمومی انرژی هسته‌ای به سمت ایجاد یک نظام حقوقی جامع‌تر حرکت کرد. در این مسیر، «معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای» یا NPT در سال ۱۹۶۸ تصویب و در سال ۱۹۷۰ لازم‌الاجرا شد. این معاهده سه محور اساسی یعنی عدم اشاعه سلاح‌های هسته‌ای، استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای و خلع سلاح هسته‌ای را در یک چارچوب حقوقی مشترک قرار داد.

در مرحله بعد، ممنوعیت آزمایش‌های هسته‌ای به یکی از محورهای مهم تلاش‌های بین‌المللی تبدیل شد. معاهده منع جامع آزمایش‌های هسته‌ای یا CTBT در سال ۱۹۹۶ برای ممنوعیت همه انفجارهای آزمایشی هسته‌ای گشوده شد. با وجود گستردگی مشارکت دولت‌ها، این معاهده تاکنون به دلیل تکمیل نشدن شرایط لازم برای لازم‌الاجرا شدن، هنوز وارد مرحله اجرای کامل نشده است. طبق اطلاعات رسمی CTBTO، تا سال ۲۰۲۶، ۱۸۸ دولت معاهده را امضا و ۱۷۹ دولت آن را تصویب کرده‌اند، اما معاهده همچنان لازم‌الاجرا نشده است.

تحول مهم دیگر، تصویب «معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای» در سال ۲۰۱۷ بود. این معاهده رویکردی متفاوت از NPT ارائه کرد و ممنوعیت صریح فعالیت‌هایی مانند توسعه، تولید، مالکیت، ذخیره‌سازی، انتقال، تهدید به استفاده و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای را در مرکز نظام حقوقی خود قرار داد. این معاهده در ۲۲ ژانویه ۲۰۲۱ لازم‌الاجرا شد. بر اساس وضعیت رسمی سازمان ملل متحد در سپتامبر ۲۰۲۶، این معاهده ۹۵ امضاکننده و ۷۵ دولت عضو دارد. بر این اساس، بررسی اقدامات جامعه بین‌المللی در زمینه منع استفاده از سلاح‌های هسته‌ای نیازمند توجه همزمان به مجموعه‌ای از معاهدات، قطعنامه‌ها، سازوکارهای نظارتی، آرای قضایی و ترتیبات منطقه‌ای است.

۲. مفهوم منع استفاده و جایگاه آن در حقوق بین‌الملل

در بررسی حقوقی سلاح‌های هسته‌ای باید میان چند مفهوم متفاوت تفکیک قائل شد. «عدم اشاعه» به معنای جلوگیری از گسترش سلاح‌های هسته‌ای به دولت‌هایی است که فاقد آن

هستند؛ «خلع سلاح» به معنای کاهش و در نهایت حذف زرادخانه‌های موجود است؛ «منع آزمایش» ناظر بر جلوگیری از انفجارهای آزمایشی هسته‌ای است؛ و «منع استفاده» مستقیماً به ممنوعیت به کارگیری این سلاح‌ها در مخاصمات مسلحانه مربوط می‌شود. در حقوق بین‌الملل، منع استفاده از سلاح‌های هسته‌ای موضوعی پیچیده‌تر از برخی سلاح‌های خاص مانند سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیکی بوده است؛ زیرا برای مدت طولانی یک معاهده جهانی که استفاده از سلاح هسته‌ای را به صورت مطلق برای همه دولت‌ها ممنوع کند وجود نداشت. یکی از مهم‌ترین اسناد در این زمینه، رأی مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در سال ۱۹۹۶ درباره مشروعیت تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای است. دیوان اعلام کرد که در حقوق بین‌الملل عرفی یا قراردادی، مجوز مشخصی برای تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای وجود ندارد. همچنین تهدید یا استفاده از این سلاح‌ها باید با قواعد منشور ملل متحد درباره منع توسل به زور و دفاع مشروع و نیز قواعد حقوق بشردوستانه بین‌المللی سازگار باشد.

دیوان همچنین بیان کرد که تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای اصولاً با قواعد حقوق بین‌الملل قابل اعمال در مخاصمات مسلحانه و به‌ویژه اصول حقوق بشردوستانه ناسازگار خواهد بود، اما در وضعیت حقوقی موجود در سال ۱۹۹۶ نتوانست به طور قطعی درباره قانونی یا غیرقانونی بودن استفاده از آن‌ها در یک وضعیت استثنایی دفاع مشروع که بقای یک دولت در معرض خطر باشد، اظهار نظر نهایی کند.

اهمیت این رأی در آن است که دیوان مسئله سلاح‌های هسته‌ای را در ارتباط با مجموعه‌ای از قواعد عمومی حقوق بین‌الملل، از جمله اصل منع توسل به زور، حق دفاع مشروع و اصول حقوق بشردوستانه بررسی کرد. در نتیجه، حتی پیش از تصویب معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای، استفاده از این سلاح‌ها نمی‌توانست خارج از چارچوب محدودیت‌های عمومی حقوق بین‌الملل مورد ارزیابی قرار گیرد.

۳. نقش سازمان ملل متحد در کنترل و محدودسازی سلاح‌های هسته‌ای

سازمان ملل متحد از بدو تأسیس در سال ۱۹۴۵ مسئله انرژی اتمی و سلاح‌های هسته‌ای را در دستور کار خود قرار داد. نخستین قطعنامه مجمع عمومی در سال ۱۹۴۶، نشان‌دهنده اهمیت فوق‌العاده این موضوع برای جامعه بین‌المللی بود. این قطعنامه بر ایجاد سازوکاری برای کنترل انرژی اتمی و حذف سلاح‌های اتمی از زرادخانه‌های ملی تأکید داشت. پس از آن، مجمع عمومی در طول دهه‌های بعدی قطعنامه‌های متعددی درباره خلع سلاح، جلوگیری از مسابقه تسلیحات هسته‌ای، توقف آزمایش‌های هسته‌ای و ایجاد مناطق عاری از سلاح هسته‌ای تصویب کرد. مجمع عمومی سازمان ملل متحد همچنین از طریق کمیته اول خود که مسئول موضوعات خلع سلاح و امنیت بین‌المللی است، به طور مستمر موضوع سلاح‌های هسته‌ای را بررسی می‌کند. این کمیته یکی از مهم‌ترین مجاری سیاسی برای مذاکره و شکل‌گیری اجماع یا اعلام مواضع دولت‌ها در حوزه خلع سلاح محسوب می‌شود. با وجود اهمیت قطعنامه‌های مجمع عمومی، باید توجه داشت که بسیاری از این قطعنامه‌ها از نظر ماهیت حقوقی با معاهدات الزام‌آور تفاوت دارند. نقش آن‌ها بیشتر در

ایجاد هنجارهای بین‌المللی، شکل‌دهی به اراده سیاسی دولت‌ها، تبیین مواضع جامعه جهانی و فراهم کردن زمینه مذاکرات معاهدات است.

۴. معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای؛ مهم‌ترین ستون نظام عدم اشاعه
معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای که معمولاً با عنوان NPT شناخته می‌شود، یکی از مهم‌ترین اسناد بین‌المللی در زمینه کنترل سلاح‌های هسته‌ای است. این معاهده در سال ۱۹۶۸ برای امضا گشوده شد و در سال ۱۹۷۰ لازم‌الاجرا گردید.

NPT بر سه ستون اصلی استوار است:

۱. جلوگیری از گسترش سلاح‌های هسته‌ای
۲. تضمین استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای
۳. حرکت به سوی خلع سلاح هسته‌ای.

مطابق ماده اول، دولت‌های دارنده سلاح هسته‌ای عضو معاهده متعهد می‌شوند سلاح‌های هسته‌ای یا کنترل بر آن‌ها را به دولت دیگری منتقل نکنند و به دولت‌های غیرهسته‌ای برای تولید یا تحصیل چنین سلاح‌هایی کمک نکنند. در مقابل، ماده دوم دولت‌های غیرهسته‌ای را از دریافت، تولید یا تحصیل سلاح‌های هسته‌ای منع می‌کند.

ماده سوم معاهده نیز نظام پادمان‌های آژانس بین‌المللی انرژی اتمی را به عنوان ابزار مهم راستی‌آزمایی تعهدات دولت‌های غیرهسته‌ای مطرح می‌کند. هدف این پادمان‌ها جلوگیری



از انحراف مواد و فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز به سمت برنامه‌های تسلیحاتی است. آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در نظام عدم اشاعه نقش نظارتی و راستی‌آزمایی مهمی دارد. یکی از مهم‌ترین بخش‌های NPT ماده ششم آن است. بر اساس این ماده، دولت‌های عضو متعهد شده‌اند با حسن نیت مذاکراتی را درباره اقدامات مؤثر برای توقف مسابقه تسلیحات هسته‌ای و تحقق خلع سلاح هسته‌ای و نیز خلع سلاح عمومی و کامل تحت کنترل بین‌المللی مؤثر دنبال کنند. از این جهت، NPT صرفاً یک معاهده برای جلوگیری از گسترش سلاح‌های هسته‌ای نیست، بلکه میان عدم اشاعه و خلع سلاح ارتباط حقوقی برقرار می‌کند. همین مسئله موجب شده است که ماده ششم همواره یکی از موضوعات اصلی مباحث مربوط به اجرای تعهدات هسته‌ای باشد.

۵. نقش آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در جلوگیری از اشاعه هسته‌ای

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی یکی از مهم‌ترین نهادهای فنی جامعه بین‌المللی در زمینه استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای و جلوگیری از انحراف آن به سمت اهداف نظامی است. نظام پادمان‌های آژانس بر اساس توافقاتی پادمانی میان دولت‌ها و آژانس عمل می‌کند. بازرسی‌ها، حسابرسی مواد هسته‌ای، نظارت بر تأسیسات و استفاده از روش‌های فنی مختلف از جمله ابزارهایی هستند که امکان ارزیابی اجرای تعهدات هسته‌ای دولت‌ها را فراهم می‌کنند. این سازوکار اهمیت زیادی دارد؛ زیرا کنترل تسلیحات هسته‌ای بدون نظام مؤثر راستی‌آزمایی با مشکلات جدی مواجه خواهد شد. دولت‌ها برای پذیرش محدودیت‌های تسلیحاتی نیازمند اطمینان از آن هستند که سایر دولت‌ها نیز تعهدات خود

را رعایت می‌کنند. از این منظر، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نقش مهمی در ایجاد اعتماد میان دولت‌ها دارد. البته وظیفه اصلی آژانس، راستی‌آزمایی تعهدات هسته‌ای و اجرای نظام پادمان است و تصمیم‌گیری‌های سیاسی و امنیتی نهایی درباره مسائل بین‌المللی هسته‌ای در چارچوب نهادهای سیاسی و حقوقی مربوط اتخاذ می‌شود.

۶. ممنوعیت آزمایش‌های هسته‌ای و معاهده CTBT

یکی از مهم‌ترین راهکارهای جامعه بین‌المللی برای محدود کردن توسعه تسلیحات هسته‌ای، ممنوعیت آزمایش‌های هسته‌ای بوده است.

در سال ۱۹۶۳، معاهده منع آزمایش‌های هسته‌ای در جو، فضای خارج از جو و زیر آب تصویب شد. این معاهده گام مهمی در محدود کردن آزمایش‌های هسته‌ای محسوب می‌شد، اما آزمایش‌های زیرزمینی را ممنوع نکرد. در مرحله بعد، معاهده منع جامع آزمایش‌های هسته‌ای یا CTBT در سال ۱۹۹۶ برای امضا گشوده شد. هدف اصلی این معاهده ممنوعیت تمام انفجارهای آزمایشی هسته‌ای، اعم از نظامی یا غیرنظامی، است.

معاهده CTBT علاوه بر ممنوعیت آزمایش، یک نظام بین‌المللی نظارت نیز ایجاد می‌کند که از طریق آن می‌توان وقوع انفجارهای هسته‌ای احتمالی را شناسایی کرد. با وجود مشارکت گسترده دولت‌ها، CTBT هنوز لازم‌الاجرا نشده است. طبق آمار رسمی CTBTO در سال ۲۰۲۶، ۱۸۸ دولت آن را امضا کرده و ۱۷۹ دولت تصویب کرده‌اند، اما تکمیل شرایط مقرر برای لازم‌الاجرا شدن همچنان باقی مانده است. این وضعیت نشان می‌دهد که جامعه بین‌المللی در حوزه منع آزمایش‌های هسته‌ای پیشرفت قابل توجهی داشته



است، اما هنوز فاصله‌ای میان پذیرش گسترده سیاسی و تحقق کامل وضعیت حقوقی مطلوب وجود دارد.

۱.۷. ایجاد مناطق عاری از سلاح‌های هسته‌ای

یکی دیگر از اقدامات مهم جامعه بین‌المللی برای جلوگیری از گسترش و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای، ایجاد مناطق عاری از سلاح هسته‌ای است.

در این مناطق، دولت‌های عضو متعهد می‌شوند سلاح‌های هسته‌ای را تولید، تحصیل، آزمایش یا نگهداری نکنند. سازمان ملل متحد ایجاد چنین مناطقی را یکی از روش‌های منطقه‌ای برای تقویت عدم اشاعه و خلع سلاح هسته‌ای می‌داند.

مهم‌ترین نمونه‌های این مناطق عبارت‌اند از:

- آمریکای لاتین و کارائیب بر اساس معاهده تلاتلکو؛
- جنوب اقیانوس آرام بر اساس معاهده راروتونگا؛
- جنوب شرق آسیا بر اساس معاهده بانکوک؛
- آفریقا بر اساس معاهده پلندابا؛
- آسیای مرکزی بر اساس معاهده منطقه عاری از سلاح هسته‌ای آسیای مرکزی.

این مناطق نشان می‌دهند که دولت‌ها می‌توانند علاوه بر تعهدات جهانی، در سطح منطقه‌ای نیز محدودیت‌های بیشتری را درباره سلاح‌های هسته‌ای اعمال کنند. سازمان ملل متحد نیز

مناطق عاری از سلاح هسته‌ای را رویکردی منطقه‌ای برای تقویت هنجارهای جهانی عدم اشاعه و خلع سلاح می‌داند.

معاهده راروتونگا در سال ۱۹۸۵ تصویب و در سال ۱۹۸۶ لازم‌الاجرا شد و جنوب اقیانوس آرام را به منطقه عاری از سلاح هسته‌ای تبدیل کرد.

معاهده بانکوک نیز در سال ۱۹۹۵ تصویب و در سال ۱۹۹۷ لازم‌الاجرا شد و کشورهای جنوب شرق آسیا را در چارچوب یک منطقه عاری از سلاح هسته‌ای قرار داد.

اهمیت این مناطق تنها در ممنوعیت مالکیت سلاح هسته‌ای نیست، بلکه آن‌ها می‌توانند به ایجاد هنجارهای منطقه‌ای، افزایش اعتماد متقابل و کاهش انگیزه دولت‌ها برای ورود به رقابت هسته‌ای کمک کنند.

۸. معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای؛ حرکت به سوی ممنوعیت صریح

یکی از مهم‌ترین تحولات حقوق بین‌الملل هسته‌ای در سال‌های اخیر تصویب معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای در سال ۲۰۱۷ است. این معاهده در ۷ ژوئیه ۲۰۱۷ در سازمان ملل متحد تصویب شد و در ۲۲ ژانویه ۲۰۲۱ لازم‌الاجرا گردید.

معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای رویکردی متفاوت از نظام سنتی عدم اشاعه دارد. در این معاهده، طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های مرتبط با سلاح‌های هسته‌ای ممنوع شده است؛ از جمله توسعه، آزمایش، تولید، تحصیل، مالکیت، ذخیره‌سازی، انتقال و استفاده یا تهدید به استفاده از سلاح‌های هسته‌ای. این معاهده همچنین آثار انسانی و زیست‌محیطی سلاح‌های

هسته‌ای را در گفتمان حقوقی خلع سلاح برجسته کرده است. در واقع، یکی از پایه‌های شکل‌گیری این معاهده، توجه به پیامدهای فاجعه‌بار انسانی و محیط‌زیستی استفاده از سلاح‌های هسته‌ای بوده است. با وجود اهمیت حقوقی این تحول، باید میان «وجود یک قاعده قراردادی» و «جهانی شدن آن قاعده» تفاوت قائل شد. تا سپتامبر ۲۰۲۶، طبق وضعیت رسمی معاهده در مجموعه معاهدات سازمان ملل، ۹۵ دولت آن را امضا کرده و ۷۵ دولت عضو آن هستند. در نتیجه، این معاهده برای دولت‌های عضو تعهدات حقوقی مشخص ایجاد می‌کند، اما هنوز به یک تعهد جهانی مورد پذیرش همه دولت‌های دارای سلاح هسته‌ای تبدیل نشده است.

۹. نقش دیوان بین‌المللی دادگستری در تبیین وضعیت حقوقی سلاح‌های هسته‌ای

دیوان بین‌المللی دادگستری در سال ۱۹۹۶ به درخواست مجمع عمومی سازمان ملل متحد درباره مشروعیت تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای رأی مشورتی صادر کرد.

این رأی از مهم‌ترین اسناد حقوقی در حوزه سلاح‌های هسته‌ای است. دیوان در رأی خود اعلام کرد که حقوق بین‌الملل عرفی یا قراردادی، مجوز مشخصی برای تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای ایجاد نکرده است. همچنین هرگونه تهدید یا استفاده از زور با سلاح هسته‌ای باید با الزامات منشور ملل متحد و حقوق بشردوستانه بین‌المللی سازگار باشد. از سوی دیگر، دیوان به دلیل وضعیت حقوق بین‌الملل در زمان صدور رأی، نتوانست در مورد وضعیت بسیار استثنایی دفاع مشروع که بقای یک دولت در معرض خطر باشد، به نتیجه قطعی برسد. اهمیت دیگر رأی دیوان، تصریح به وجود تعهد برای دولت‌ها جهت

پیگیری مذاکرات خلع سلاح هسته‌ای است. دیوان اعلام کرد که دولت‌ها دارای تعهد به مذاکره با حسن نیت و به نتیجه رساندن مذاکراتی هستند که به خلع سلاح هسته‌ای در تمام ابعاد، تحت کنترل بین‌المللی دقیق و مؤثر منجر شود. این بخش از رأی، پیوند حقوقی مهمی میان تعهدات خلع سلاح و تلاش‌های جامعه بین‌المللی برای محدود کردن سلاح‌های هسته‌ای ایجاد کرده است.

۱۰. چالش‌های جامعه بین‌المللی در مسیر منع سلاح‌های هسته‌ای

با وجود اقدامات متعدد جامعه بین‌المللی، تحقق کامل هدف منع و حذف سلاح‌های هسته‌ای با چالش‌های جدی مواجه است.

نخستین چالش، وجود اختلاف میان دولت‌های دارای سلاح هسته‌ای و دولت‌هایی است که خواهان ممنوعیت کامل این سلاح‌ها هستند. برخی دولت‌های دارای سلاح هسته‌ای و متحدان آن‌ها، بازدارندگی هسته‌ای را بخشی از سیاست امنیتی خود می‌دانند. در مقابل، گروهی از دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی و جامعه مدنی، حذف کامل سلاح‌های هسته‌ای را تنها راه جلوگیری از پیامدهای فاجعه‌بار احتمالی آن‌ها می‌دانند.

چالش دوم، دشواری راستی‌آزمایی خلع سلاح است. عدم اشاعه و خلع سلاح نیازمند سازوکارهای دقیق برای اطمینان از اجرای تعهدات است. هرچه سطح خلع سلاح افزایش یابد، اهمیت راستی‌آزمایی نیز بیشتر خواهد شد.

چالش سوم، عدم لازم‌الاجرا شدن CTBT است. با وجود امضا و تصویب گسترده این معاهده، شرایط مقرر برای ورود کامل آن به مرحله اجرا هنوز تحقق نیافته است.

چالش چهارم، فاصله میان نظام NPT و معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای است NPT . دارای مشارکت بسیار گسترده‌ای در جامعه بین‌المللی است و در عین حال میان دولت‌های دارای سلاح هسته‌ای و دولت‌های فاقد آن تمایز حقوقی ایجاد می‌کند. در مقابل، معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای رویکرد ممنوعیت جامع را دنبال می‌کند. همزیستی این دو رویکرد، یکی از مباحث مهم حقوق بین‌الملل معاصر در زمینه خلع سلاح است.

چالش پنجم، استمرار ملاحظات امنیتی و ژئوپلیتیکی دولت‌هاست. تا زمانی که برخی دولت‌ها امنیت ملی خود را تا حدی به بازدارندگی هسته‌ای وابسته بدانند، دستیابی به یک توافق جهانی برای حذف کامل زرادخانه‌ها دشوار خواهد بود.

۱۱. ارزیابی اقدامات جامعه بین‌المللی

با بررسی روند تاریخی اقدامات جامعه بین‌المللی می‌توان دریافت که سیاست جهانی در قبال سلاح‌های هسته‌ای از یک رویکرد صرفاً امنیتی به یک نظام چندلایه حقوقی، سیاسی و فنی تبدیل شده است.

در مرحله نخست، هدف اصلی کنترل انرژی اتمی و جلوگیری از تبدیل آن به ابزار نظامی بود. در مرحله دوم، عدم اشاعه و جلوگیری از افزایش تعداد دولت‌های دارای سلاح هسته‌ای در مرکز توجه قرار گرفت. در مرحله سوم، ممنوعیت آزمایش‌ها و ایجاد مناطق عاری از سلاح هسته‌ای توسعه یافت. در مرحله چهارم، با تصویب معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای، ممنوعیت صریح طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های مرتبط با این سلاح‌ها در یک سند الزام‌آور بین‌المللی برای اعضای آن مطرح شد.

از سوی دیگر، نقش سازمان‌های بین‌المللی نیز تخصصی‌تر شده است. سازمان ملل متحد بستر اصلی مذاکرات و شکل‌گیری هنجارهای بین‌المللی است؛ آژانس بین‌المللی انرژی اتمی وظیفه مهمی در زمینه پادمان و راستی‌آزمایی دارد؛ CTBTO بر نظام نظارت بر آزمایش‌های هسته‌ای تمرکز دارد و دیوان بین‌المللی دادگستری نیز در تبیین قواعد حقوقی مرتبط با تهدید و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای نقش داشته است. بر همین اساس، نمی‌توان اقدامات جامعه بین‌المللی را صرفاً بر مبنای تصویب یک معاهده ارزیابی کرد. مجموعه‌ای از معاهدات، قطعنامه‌ها، سازوکارهای نظارتی و ترتیبات منطقه‌ای در کنار یکدیگر یک نظام چندلایه را ایجاد کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

سلاح‌های هسته‌ای از ابتدای پیدایش تاکنون یکی از مهم‌ترین چالش‌های صلح و امنیت بین‌المللی بوده‌اند. جامعه بین‌المللی طی بیش از هشت دهه تلاش کرده است با استفاده از ابزارهای حقوقی، سیاسی، فنی و منطقه‌ای، خطر گسترش و استفاده از این سلاح‌ها را کاهش دهد. سازمان ملل متحد از نخستین سال تأسیس خود موضوع کنترل انرژی اتمی و حذف سلاح‌های اتمی از زرادخانه‌های ملی را مطرح کرد. پس از آن، معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای به عنوان مهم‌ترین ستون نظام عدم اشاعه شکل گرفت و سه هدف عدم اشاعه، استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای و خلع سلاح را در کنار یکدیگر قرار داد.

نظام پادمان‌های آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نیز ابزار مهمی برای راستی‌آزمایی تعهدات هسته‌ای و جلوگیری از انحراف فعالیت‌های صلح‌آمیز به سمت اهداف نظامی فراهم کرده



است در حوزه منع آزمایش نیز معاهده CTBT گام مهمی به شمار می‌رود، هرچند هنوز لازم‌الاجرا نشده است. ایجاد مناطق عاری از سلاح هسته‌ای در مناطق مختلف جهان نیز نشان داده است که می‌توان در سطح منطقه‌ای محدودیت‌های بیشتری بر این سلاح‌ها اعمال کرد. رأی مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در سال ۱۹۹۶ نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. این رأی ضمن آنکه اعلام کرد حقوق بین‌الملل مجوز مشخصی برای تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای ایجاد نکرده است، استفاده از آن‌ها را در چارچوب قواعد منشور ملل متحد و حقوق بشردوستانه بین‌المللی قرار داد و بر وجود تعهد به مذاکره برای خلع سلاح هسته‌ای تأکید کرد. در نهایت، تصویب معاهده منع سلاح‌های هسته‌ای در سال ۲۰۱۷ و لازم‌الاجرا شدن آن در سال ۲۰۲۱ را می‌توان یکی از مهم‌ترین تحولات حقوقی معاصر در زمینه ممنوعیت این سلاح‌ها دانست. با این حال، محدود بودن عضویت در این معاهده در مقایسه با NPT و عدم مشارکت دولت‌های دارای زرادخانه‌های هسته‌ای در آن، نشان می‌دهد که جامعه جهانی هنوز به یک اجماع حقوقی و سیاسی جهانی درباره حذف کامل سلاح‌های هسته‌ای دست نیافته است. در مجموع، اقدامات جامعه بین‌المللی در زمینه سلاح‌های هسته‌ای را می‌توان در چهار سطح اصلی خلاصه کرد: جلوگیری از اشاعه، محدودسازی آزمایش و توسعه، ایجاد مناطق عاری از سلاح هسته‌ای و حرکت به سمت ممنوعیت و حذف کامل این سلاح‌ها. تداوم این روند مستلزم تقویت سازوکارهای راستی‌آزمایی، افزایش اعتماد میان دولت‌ها، اجرای مؤثر تعهدات موجود و ادامه مذاکرات بین‌المللی درباره خلع سلاح است.



هدف نهایی حقوق بین الملل در این حوزه، صرفاً جلوگیری از وقوع یک جنگ هسته‌ای نیست؛ بلکه ایجاد شرایطی است که در آن وابستگی امنیت دولت‌ها به سلاح‌های هسته‌ای کاهش یافته و در نهایت زمینه حقوقی و سیاسی لازم برای حذف این سلاح‌ها فراهم شود. تحقق چنین هدفی نیازمند همکاری مستمر دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی و نهادهای تخصصی است و بدون ایجاد اعتماد متقابل و سازوکارهای مؤثر راستی‌آزمایی، دستیابی به آن با دشواری روبه‌رو خواهد بود.



منابع و مآخذ

- احمدی، حمید. (۱۳۹۸). حقوق بین‌الملل و مسئله خلع سلاح هسته‌ای. تهران: نشر میزان.
- بیگدلی، علی. (۱۴۰۰). حقوق بین‌الملل عمومی. تهران: گنج دانش.
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا. (۱۴۰۱). حقوق بین‌الملل عمومی. تهران: گنج دانش.
- موسی‌زاده، رضا. (۱۴۰۰). حقوق بین‌الملل عمومی. تهران: میزان.
- Acheson, R. (۲۰۲۱). *Banning the bomb: Negotiating a treaty on the prohibition of nuclear weapons*. Routledge.
- Borrie, J., & Caughley, T. (Eds.). (۲۰۱۸). *Understanding the humanitarian consequences of nuclear weapons*. United Nations Institute for Disarmament Research.
- Joyner, D. H. (۲۰۱۱). *Interpreting the Nuclear Non-Proliferation Treaty*. Oxford University Press.
- Nuclear Non-Proliferation Treaty. (۱۹۶۸). *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*.



- United Nations. (۱۹۴۶). *Resolution ۱ (I): Establishment of a Commission to Deal with the Problems Raised by the Discovery of Atomic Energy.*
- United Nations. (۱۹۶۸). *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons.*

**موسسه علمی و حقوقی قانون یار
برگزار می کند**


 وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
 اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی کرمانشاه


 دستور گواهی نامه معتبر
 پذیرش و ارائه مقاله
 (با مهر بر جسته و هولوگرام مخصوص)


 دانشگاه فرهنگیان

 جمهوری اسلامی ایران
 وزارت آموزش و پرورش


پنجمین همایش علمی - پژوهشی

مطالعات علمی علوم انسانی در جهان اسلام

ارگان ها و سازمان های حامی معنوی برگزاری همایش (در استان کرمانشاه)
 دانشگاه فرهنگیان - سازمان ارشاد اسلامی - آموزش و پرورش - بنیاد شهید، سازمان شهرداری و

www.Olomensani.ir
www.Ghanonyar.ir

محورهای پذیرش مقالات

تمام گرایش های رشته فقه، حقوق و علوم قضایی ■ علوم تربیتی، تکنولوژی آموزشی و آموزش و پرورش
 روانشناسی، علوم اجتماعی، علوم دینی و مذهبی ■ علوم اقتصادی، بانکی و تمام گرایش های مدیریت

مکان و زمان برگزاری همایش
 کرمانشاه - ۱۴۰۱/۱۲/۱۱
مدیر علمی و مسئول همایش
 دکتر بهنام اسدی
مدیر اجرایی همایش
 دکتر شهلا رضایی

ایمیل رسمی همایش جهت دریافت مقالات پژوهشگران
 OLOMENSANI@YAHOO.COM
ارسال مقاله از طریق واتس آپ، ایتا، سروش، تلگرام، روبیکا به شماره ۰۹۱۰۰۶۳۶۰۰۲
 دبیرخانه مرکزی موسسه قانون یار: تهران، میدان انقلاب، خیابان اردیبهشت، موسسه قانون یار ۵۲۶ - ۰۲۱۶۶۹۷۹۵۱۹
 ((در صورت طرح سوال درخصوص ارسال مقاله یا جذب در هیات علمی همایش با خاتم دکتر قبادی تماس بگیرید ۰۹۱۹۶۷۴۸۶۲۵))











